

Slovenščina in slovenstvo v zgodnjih in zrelejših delih Florjana Lipuša

SILVIJA BOROVNIK

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Maribor, Slovenija
silvija.borovnik@um.si

DOI: <https://doi.org/10.18690/um.5.2026.7>

ISBN 978-961-299-173-9 (pdf; Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba)

ISBN 978-961-6320-62-7 (pdf; Slavistično društvo Maribor)

V razpravi je predstavljena tematska in jezikovna podoba Lipuševih zgodnjih ter nekaterih njegovih zrelih kratkih zgodb, ki so bile objavljene v zbirkah *Zgodnja dela* (2020) in *Zgode in nezgode* (2021). Sledi interpretacija romana *Srčne pege* (1991), ki v okviru Lipuševega opusa doslej še ni bil deležen analize in pozornosti, ki si ju zasluži. Po mnenju Silvije Borovnik je glavna tema tega romana, tj. ljubezen v poznejšem življenju, tista, ki to delo izpostavlja v Lipušovem opusu.

Ključne besede: slovenska književnost v Avstriji, Florjan Lipuš, zgodnja in zrela dela, vloga slovenskega jezika, materni jezik

The present paper reflects on the thematic and linguistic character of Lipuš's early and some of his mature short-story texts, published in *Zgodnja dela* (2020) and *Zgode in nezgode* (2021). It also interprets the novel *Srčne pege* (1991), which had not yet received the analysis and attention it deserved in the framework of Lipuš's works. According to Silvija Borovnik, it is precisely the main theme of this novel, love in later life, that makes this work outstanding in Lipuš's opus.

Keywords: Slovenian literature in Austria, Florjan Lipuš, early and mature works, the role of the Slovene language, mother tongue

Vse¹ literarno delo pisatelja Lipuša pa je poleg tematike, ki se ponavlja, a se tudi razvija (doraščanje brez matere, bivanje v katoliškem vzgojnem zavodu in razhod z dogmami katoliške cerkve, nacistično preganjanje

¹ Raziskava je nastala v okviru *Raziskovalnega programa št. P6-0156 Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine*, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

Slovencev v času druge svetovne vojne, vzvišen odnos nemško govoreče večine do slovenske manjšine v Avstriji, raznarodovanje), zaznamovano tudi z njegovim raziskovalnim in eksperimentalnim odnosom do slovenščine. Veliko vlogo pri tem »arheološkem« delu je odigral *Pleteršnikov Slovensko-nemški slovar* (1894/95), na katerega se je pisatelj pogosto naslanjal. S takim raziskovalnim odnosom je Lipuš začel že v *Mladju*, ki je v nasprotju z mohorjansko literaturo tistega obdobja želelo slediti evropskim modernističnim literarnim tokovom, pa tudi tistim, ki so sočasno nastajali v Sloveniji. S svojo posebno rabo slovenščine je Lipuš želel pokazati, da je slovenščina razvit jezik in da je v njem mogoče izraziti prav vse, seveda če pišoč to želi in zna. Z občutljivo, a neredko tudi iskrivo humorno, ironično in parodično rabo slovenščine je Lipuš dokazoval svojo pisateljsko zmogljivost, s tem pa je svojo materinščino tudi ohranjal pri življenju.

To besedilo se posveča tematski in jezikovni podobi Lipuševih zgodnjih in nekaterih zrelejših kratkoproznih besedilih, objavljenih v *Zgodnjih delih* (2020) ter *Zgodah in nezgodah* (2021).

V črticah, zbranih v *Zgodnjih delih* (2020), od katerih je večina pred tem izšla v pisateljevi prvi zbirki *Črtice mimogrede* (1964), opazimo eksperimentalni jezikovni izraz, s katerim je bila v glavnem zaznamovana tudi osrednja slovenska proza tistega časa, namreč dela, ki so izhajala v letih 1960–1970 in so razodevala modernistično poetiko. V Lipuševi črtici *Perspektive z ljudmi* beremo:

Pustim se nihati od toka, podam se v središče prepiha, da bi se poljudil, se počestil, se pokolodvoril, se raznebil, se upeščil, se zaščitno otočil, se ovonjil. (Lipuš 2020: 49)

Te črtice so polne motivov odtujenosti med ljudmi:

Vsi so umrli v meni. Zapustili so mrtvaške odre, ti še stojijo v meni. Sami mrtvaški odri stojijo v meni. (Lipuš 2020: 51)

V črtici *Brez naslova* pripovedovalec omenja mrtve iz Ravensbrücka, nacističnega taborišča, v katerem je umrla pisateljeva mama, zato posebne vrste odtujenost in neprilagojenost okolju gotovo izvira tudi iz dejstva, da je pisatelj odraščal brez matere, da je bil vojna sirota. Obenem pa je pri Lipušu že zelo zgodaj zaznati vpliv pisatelja Franza Kafke, npr. v črtici *Napis*, ki pripoveduje o človeku, ki kot Kafkov Josef K. »išče zadoščenje« (Lipuš 2020: 56). Lipuševe zgodnje črtice so oblikovane kot pesmi v prozi in v njih je opaziti prizadevanje za bogat, izviren metaforični izraz tudi na mestih, ki izražajo silovito erotičnost kot npr. v črtici *Ples z ljubico*:

Grmovje bodo okrašeni vozovi, plotovi bodo vranci na vajetih vetra, trave svatje na ljubavni gostiji. Rdeči srnjaki bodo razdivjani plesalci. K mizam iz večera bo naplaval ploden dež stole iz juter. Trgatev bo. Mehka dekleta bodo povzdignila košare, spletene iz težke samote, v krošnje kipečih las. /.../ Splašila sva drevesa, da so zbežala. Sezula so lahkotno obutev, odpela so krila, slekla svilene bluze, odvrгла s telesa nočno belo perilo. Z bosimi nogami vil so stekla daleč v kašče pozabljene nebesne katedrale. Plodno napeto božje mleko naju tišči. Ubežna drevesa naju zagrinjajo. (Lipuš 2020: 67)

Podobno nabit izraz srečamo v črtici *Poljub*, ki prinaša zelo poetičen opis poljuba in nato razhoda (Lipuš 2020: 130). V okolju, v katerem je doraščal in se šolal mladi pisatelj Lipuš, to pa je bilo najprej ljubezni odtujeno patriarhalno okolje podeželske bajtarske in kmečke domačije, nato pa katoliški vzgojni internat na Plešivcu, ki je bil pripravljalnica za duhovniški poklic, sta bili ljubezen in erotika tabu temi. Izražanje ljubezenskih in erotičnih čustev pomeni tako v Lipuševi zgodnji prozi upor zoper zapovedane vzorce obnašanja, to je izraz mladega moškega, ki v sebi ne more in noče zatajevati ljubezenskih in erotičnih čustev, saj so le-ta zanj normalna, ne pa grešna. Od tod njegovi »rdeči srnjaki«, »dež, ki prihaja v svate«, »sladko dihanje noseče rži«, »deviške stolpnice dneva«, »oplojene košute«, »osamljene breze z mlečnobelimi prsmi, ki zardevajo v noč« itd. Obenem odražajo črtice avtorjevo jezikovno iskateljstvo, težnjo po izvirnem slovenskem izrazu, združeno z željo, da bi ubesedil tudi neubesedljivo kot npr. v črtici *Zemlja in vse druge zemlje* (Lipuš 2020: 69). Obenem je dobro razvidno, da sta ljubezen in erotika napolnjeni s podobami iz narave:

Na vejatih rogovih so rdeči jeleni odnesli dan. Ogljeno kepo so sunili z rumeno poraslih dreves, da je zletela med ostanke upadlih pepelnih gorovij. S prožno predano opojnostjo bučijo žitni oceani, se razživlja na tisoče makovih cvetov na belkastih prsih pšenice, živijo po vrsti seniki od sladkega nihanja noseče rži, prodirajo utrujene drevesne karavane neznano kam, se kopičijo mogočni svaljki ravnin. (Lipuš 2020: 69)

In v črtici *Nezakonske trave*:

Dež prihaja v svate, se ustavi ob brezovi senci in jo pogladi po licu. V jesenski molčečnosti nihče ne moti vasovalca. Osamljena breza pokaže mlečnobeke prsi in zardi v noč. (Lipuš 2020: 72)

Sredi razkošja narave se pojavljata On in Ona v tesni ljubezenski dvojini: tu »počivava«, tu so »najine oči« in »najine roke«, tu sta z »z najinimi

usti«, tako izražata »najino zaljubljenost« kot v npr. črtici *Zadnjih tisoč sonc* (Lipuš 2020: 75). Kot »midva v pokrajini« se predajata erotičnim doživetjem, npr. v *Zimski igri s sončnicami*: »Na obronkih rumenih cvetov poganjajo medene dojke. Soparne so in presvetle barve za najino nocoj-šnost.« (2020: 35) Pripovedovalec piše o »polti«, »koži«, »nozdrveh«. Ljubezensko-erotično čustvo je silovito in vseprisotno: »Dihala sta kostanje in bezgove cvete,« ko pa Ona čeprav le kot hrepenenjski privid obišče Njega v njegovi sobi, zapiše: »Liline noge so se svetile kot noge rjave žrebice.« (Lipuš 2020: 127) Črtica *Poljub* izraža močno ljubezensko strast: »Pijan sem te, pijan suhega vresja, sežganega na tnalu ust, pijan poti do tebe.« (Lipuš 2020: 130)

Druga zelo opazna tema v Lipuševi zgodnji prozi je njegova pripadnost slovenstvu, združena s posebno ljubeznijo do slovenskega jezika. Pogosto se sklicuje na Ivana Cankarja kot npr. v črtici *Naša jutranja molitev*:

Naj bo Cankarjeva beseda: naše delo bodi knjiga ljubezni, odpri jo, domovina, da boš videla, kdo ti je pravičen sin. (Lipuš 2020: 5)

Ta navezanost na literarno in narodnostno Cankarjevo izročilo sovпада z ustanovitvijo revije *Mladje* leta 1960 v Celovcu, ko so se tedanji slovenski študentje (poleg Lipuša še Erik Prunč, Karel Smolle, Gustav Januš idr.) odločili, da želijo na Koroškem izdajati revijo v slovenščini, ki ne bi ustrezala le preprostemu ljudskemu okusu, temveč bi bila na literarno-estetsko zahtevnejši ravni, odpirala pa naj bi se tako v osrednje slovenski kot tudi v širši nemški in evropski prostor:

Dekleta in fantje so odprli veliko slovensko srce in so dali ognjišču svoje roke, svoje misli, načrte, svojo ljubezen, svojo besedo, fantazijo, vse. (Lipuš 2020: 5)

Sledila je »vesela pesem pisalnega stroja, vrteči se valji in kolesa, zavita v vonj tiskarskega črnila, to je molčeča zgodba uboštva, zaprek, dolgov, pozabljena zgodba začetka.« (Lipuš 2020: 5) Lipuš čustveno zapiše: »O Mladju smo res vsi dolgo in sladko sanjali.« (Lipuš 2020: 24) In: »V ob-jemu ljubezni in trepetu se vije mladje iz trte drobnih nasadov.« (Lipuš 2020: 59) Mladje je postalo resničnost, oni pa so se kot Cankarjev hlapec Jernej podali na pot iskanja lastnega naroda.

Mladjevcji so sprva objavljali pod psevdonimi – Lipuš kot Boro Kostanek, Erik Prunč kot Niko Darle, Karel Smolle kot Miško Maček. Vse to priča o tem, da njihovo prizadevanje za nekaj novega v slovenski literaturi, pa tudi v prostoru med koroškimi Slovenci, ni bilo dobrodošlo. Vsaj na

začetku izhajanja te revije so se morali soočiti tudi z napadi na revijo, med drugim da pišejo v slovenščini, ki je na Koroškem nihče ne govori, kajti pisali so v knjižni slovenščini, pozneje pa je reviji nenehno primanjkovalo denarja za njeno redno izhajanje, tako da je Lipuš 1981 izdal t. i. črno številko *Mladja*, v kateri je sporočil bralcem, da revija zaradi neustreznega odnosa slovenske narodne skupnosti do nje ne bo več izhajala. Njihovih kritikov pa niso motili le jezikovno eksperimentiranje in pogoste ljubezenske ter erotične teme, temveč zlasti ostra kritičnost, uperjena ne le do nemško govoreče večine, temveč tudi do domače, slovenske. V Lipuševem nadrealistično oblikovanem dramskem besedilu *Mrtvo oznanilo* npr. Nevidni kralj išče svoje ljudstvo, čakajoči Glas pa mu odgovarja:

Sredi zdihovanja najdeš danes svoje ljudstvo, sredi joka ob zidovju žalovanja.
(Lipuš 2020: 86)

In tudi Dekle Kralju odgovarja podobno:

O, kralj, ne išči nas, ki nas ni več. (Lipuš 2020: 87)

Lik Fanta pa nadaljuje:

Tvoje ljudstvo samo noče več življenja. (Lipuš 2020: 89)

V tej ritmizirani, poetični drami so upodobljeni »narodnjaki in vodniki«, »sejavniki za narodov blagor«, Fant pa imenuje svoj narod »narod šepavec«, ki odklanja »oznanilo življenja«. (Lipuš 2020: 95) Tudi ta mesta ne skrivajo izrazitega Cankarjevega vpliva, zlasti njegove satire. V nadrealističnih didaskalijah je opisana »negibna seja čakajočih, ki pobirajo redke misli po konicah čevljev«, Fant pa prepozna svoj narod le še na pokopališču, kjer budi mrtve. (Lipuš 2020: 98) In podobno kot pri Cankarju se tudi Lipuševa besedila prevesijo v grotesko. V črtici *Slovenci proslavljajo čistočo* zapiše obešenjaško-humoren slavospev čistilkam. Z eno od njih se pripovedovalec sreča na WCju, ko »Prva narodna čistilnica prireja proslavo«. Čistilka mu »natrese pravo strokovno razpravo o trenutnem narodnem stanju«, medtem ko izbrana družba narodnjakov sestankuje v slavnostni dvorani, kjer »proslavlja slovensko čistočo« (Lipuš 2020: 122). Pripovedovalec pa s čistilko razpravlja o poneumljenih »čistilcih in snažnejših, o smetiščarjih in odpadkarjih, o brisateljih prahu«, medtem ko ona modruje:

Narod bi se lahko umil in opral, če bi tisti, ki imajo kadi, sodelovali s tistimi, ki imajo vodo. (Lipuš 2020: 122)

Obešenjaška groteska se v besedilu nadaljuje in se nanaša na razprtije med Slovenci samimi, na njihovo nesodelovanje in napihneni nacionalizem. Medtem pa nekdanji slovenski kraji postajajo vse bolj ponemčeni. Tako Lipuš nadaljuje tudi v groteskni, eksperimentalni »nonstop drami« *Škornji* (Lipuš 2020: 134). V njej izraža svojo bolečino zaradi brisanja spomina na nacistične zločine na Koroškem, med številnimi pa zlasti na tistega, ki so ga nacisti zagrešili nad družino Peršman tik pred koncem druge svetovne vojne, ko so zverinsko pobili kar enajst ljudi. V didaskalijah, v 13. napotku, zapiše:

Na tem mestu se lahko vrine daljši premor. Publika naj si v tem času ogleda kraj, kjer se dejanje godi. Kajti 25 let pozneje bodo to zemljo pokupili Nemci. Slovenski kmetje, ki so jih Nemci izselili, trpinčili, požgali, ubijali, isti slovenski kmetje bodo čez 25 let to zemljo sami zdesetkali in jo prodajali Nemcem. Na Lužah, kjer je tekla slovenska kri, bo nastajala nemška počitniška vas. Do nje bo država, tudi s slovenskimi davki, zgradila široko planinsko cesto. (Lipuš 2020: 140)

Tudi konec te »nonstop drame« je obešenjaško kritičen in naj se v skladu z didaskalijami kot groteskno kolo vrne k svojemu izhodišču:

Če je publika utrujena, naj se ji nudi okrepčilo. Med okrepčevanjem naj jo zabava »Landjugend Eisenkappel« s folklorističnimi vložki. Potlej se drama lahko prične od kraja. (Lipuš 2020: 142)

Nadalje je Lipuševa znamenito prozno besedilo, *Navodila za kričanje*, prav tako porojeno iz stopnjevanje slovenske narodne stiske, iz jezikovne potlačenosti in onemelosti. Besedilo je napisano kot napotilo, kot nagovor kričečemu:

Kraj naj bo pust in odročen. Kričanje pa naj objame vso kotlino. Ljudje so se odselili, nikogar ni. Gluha loza, nihče ga ne sliši. (Lipuš 2020: 143)

Lipuševa druga zbirka krajše proze, *Zgode in nezgode*, ki je izšla pri založbi Litera leta 2021, pa sodi v okvir pisateljeve zrele proze, kajti pisatelj je ob njenem izidu dopolnil že 84 let. Osrednji temi v zbirki sta na eni strani vračanje v otroštvo in na drugi misel na smrt, še vedno pa je vidna tudi njegova zamera do naukov katoliške Cerkve, ki so se mu že kot otroku in mladostniku priskutili tako, da se je pozneje od Cerkve ločil, se ji odpovedal. Med temami, ki se nanašajo na pripovedovalčevo otroštvo, izstopa odsotnost matere, npr. v črtici *Ljubezenske igre*:

Mama je bila in je ni bilo, od začetka je bila, potem pa ne več. Jaka ve, da ga je oče ogovarjal, govoril z njim, pri mami se ne spomni česa takega, niti ene same

njene besede nima v spominu, ne barve njenega glasu, ne vonja njene polti. Ni šepetala, ni kričala, ni ga kdaj poklicala, mu kaj naročila, ni ga nosila štiporamo, ni mu spletla rokavic, ko se je razzebel onikrat v golomrzli zimi. Ni ji bilo dano, odvzete so ji bile vse priložnosti. Ne ve, kako zveni njen molk in kako ginevajo, kam se njene besede iztekajo. (Lipuš 2021: 10)

K temi med vojno umorjene matere se Lipuš vedno znova vrača tudi v drugih, daljših pripovedih *Boštjanov let* (2003), *Poizvedovanje za imenom* (2017) in *Gramoz* (2017), ki jih je v nekem intervjuju označil kot sklepanje kroga s krepkejšo črto. Vsa slonijo na avtobiografski podlagi, čeprav se v liki v njih spreminjajo in nosijo različna imena. Ponavlja se tudi zgodba o tem, da se je pisateljev oče po vojni znova poročil in da je osamljeni otrok dobil mačeho. Njegovo otroštvo, piše, je bilo otroštvo brez ljubezni, manjkala pa je tudi beseda za njo:

Jaka je bil star devet let in ni vedel, da je na svetu občutek naklonjenosti, ki ga imenujejo ljubezen, in ker se mu to čustvo ni prigodilo, je bila tudi beseda zanj odveč. (Lipuš 2021: 12)

Otrok se ne spominja kakršnihkoli prijaznih čustev, ki bi mu jih v družini namenjali odrasli, namesto prijetnih dotikov pa so ga pretepali za vsako malenkost. Tu izstopa lik očeta, ki je za konec tedna »deval otroka v strah« tako, da je bilo otrokovo telo polno modric, kajti pretepanje je veljalo za samoumevni del vzgoje. (Lipuš 2021: 12) Oče v razmerju do svojega sina zmore le takšne »dotike«, otrok drugih ne spozna, zato sklene, da bo »odtistih dob shajal brez očeta« (Lipuš 2021: 12). Skrajno osamljeni otrok pa hrepeni po zibanju v toplini in zateka se v osamo k potoku, kjer od zapuščenosti na ves glas tuli. Zateče se torej v svet brez jezika, ker jezika ljubezni ne more spoznati.

V besedilih, ki se vračajo v Lipuševo otroštvo in mladost, npr. tudi v črticah *Počitniška* in *Sleka*, opažamo večjo rabo koroških narečnih besed, kajti pisateljevo prvotno besedilo življenja se je odvijalo sredi podeželskega koroškega sveta, v katerem so ljudje govorili le narečje. Knjižnega jezika marsikdo sploh ni znal, kar je razvidno tudi iz romana *Maje Haderlap* *Angel pozabe*, v katerem babica pripoveduje vnukinji izključno v narečju iz okolice Železne Kaple.

Odporu zoper nauke katoliške cerkve je v tej Lipuševi zbirki posvečenih več besedil. V črtici *Ana, tema je!* Je zapisano spoznanje: »/.../ ni bog ustvaril človeka, človek je ustvaril boga«, obenem pa tudi kritika, da »/.../ za božje vneti v naših krajih zvečine zvito licemerijo in sveto

hlinijo.« (Lipuš 2021: 60) Tako je tudi pripovedovalčevo telo »prišlo navzkriž samo s seboj«, kajti vsenaokrog so strašili »grehoslovci« ki so mu že kot otroku dopovedovali, kaj vse je greh (Lipuš 2021: 60) Vsa ta sladkobna verska navlaka pa se je sprevrgla v neznosno odbijajočo. Pripovedovalec piše, da ga je zajela kletev škofa Ernulfa, stara kar devetsto let, v kateri je »sestavil formulo za izrekanje prekletstva, vzorec za izključitev iz cerkve vsakega, ki se bo odmaknil od škofovega nauka«, v katerem pa je preklel vse, kar se je dalo prekleti in kar je bilo v tistem času znano o človeškem telesu, a so se njegovi nauki obdržali tudi v pripovedovalčevi sodobnosti:

To vseobsežno kletev je škof uvrstil v svojo zbirko predpisov in postav, papeških odlokov in določil, katerih so se po tem posluževali duhovniki v svojih pridigah in pri obredih. (Lipuš 2012: 63)

Pripovedovalec navaja, kako je Cerkev v zgodovini preganjala drugače in svobodno misleče ljudi, med drugim je na primer na grmadah sežigala čarovnice, ki pa niso bile drugega kot zdravilke, zeliščarice, »samoukinje«, medtem ko je ščitila prešuštnike, morilce in pedofile celo med samimi papeži. (Lipuš 2021: 64) Lipuš očita Cerkvi kot inštituciji, da je v svoj prid izkoriščala nevednost ljudi, da je »nagrabila in nakradla zemeljskih dobrin po vsem svetu in se ovekovečila v mogočnih stavbah, v umetninah svetovnega slovesa«, medtem ko je ljudstvo nasedalo naukom, ki jih ni moglo preveriti. (Lipuš 2021: 64)

Ta mesta v črtici so ironizirana in rabelaisovsko razsežna. Pripovedni deli se jezikovno razbohotijo, postajajo groteskni, slovenščina v njih pa je iznajditeljska in tudi zabavna. Tako je npr. škof, ki v veliki vnemi razlaga svoje nauke, imenovan kot »škof vihravec«, ki je v svoji anatemi pozabil poimenovati spolne organe tako moškega kot ženske:

Čudno, da od vseh organov ni poimenoval spolnih, ne moškega ne ženskega. Nisem pričakoval domačih izrazov kakor žvigole in spoklica, ali motovilo in cmokica, ali cebedus in mušika, pač pa bi bila na mestu dosledna, splošna imenska navedba tudi teh telesnih delov. Cerkev, ki iz ust škofov tako rada daje nasvete v spolnih zadevah, me je tudi pri izrekanju anateme razočarala. (Lipuš 2021: 66)

Iz pisateljeve biografije je znano, da se je odpovedal katoliški Cerkvi tudi zaradi njenega nenaravnega odnosa do telesnosti. Kot mladenič se ni odločil za duhovniški poklic, ki je zavezan celibatu, temveč je postal učitelj, osnoval pa si je tudi družino, v kateri so se mu rodili štirje otroci, danes pesnica Cvetka, glasbenik Gabriel, slikar Marko in ekonomist Rado.

V tej črtici pa zapisuje, kako je trajalo še leta, da se je raznih prepovedi »grehoslovcev« osvobodil in da se je njihova »združasta žolca posušila« (Lipuš 2021: 68)

V *Zgodah in nezgodah* je poleg navedenega še zelo opazna tema smrti, pospremljena prav tako z izvirnimi poimenovanji, ki dopolnjujejo groteskne slike. V črtici *V mlinu* pripovedovalec opazuje mlin, kamor je zahajal kot otrok in vidi mlinarico-smrt: »Moka v očesnih jamah me je gledala.« (Lipuš 2021: 5) A on odide z zavestjo, da bo ona že še »pozneje prebirala njegovega rojstva kosti« (Lipuš 2021: 9). Na takih mestih zaznamo sledi ljudskega načina izražanja.

V črtici *Izkušnje s peklom* prikaže pripovedovalec groteskne podobe predpekla in pekla. Toda v peklu ni zločincev in zlobnežev: »Mali tatovi so bili tam, velikih nobenega, reveži so se gnetli med siromaki.« (Lipuš 2021: 23) V črtici *O stvarjenju sveta* pa kritično zapiše: »Jezus je imel v mislih velike reči, pa mu je Cerkev vse pokvarila. Bog stvarnik ni bil pri volji, ko je ustvarjal zemljo.« (Lipuš 2021: 27–28) In: »Tako stvarstvo je šušmarstvo, ponesrečilo se je, svet ni mojstrski izdelek.« (Lipuš 2021: 27–28) Pripovedovalec je ponovno kritičen do Cerkve, do boga: »Množičnemu morilcu Hitlerju so sosedge pred bogom zaprisegli zvestobo in zagrešili ostudna grozodejstva ter zločine celo v zadnjih dneh vojne. In bog te zaprisege ni zavrnil, nič se je ni branil.« (Lipuš 2021: 29) Na več mestih je nadalje tematiziran zaviralen odnos Cerkve do erotike, pa tudi šovinističen odnos do žensk. (Lipuš 2021: 32)

Osrednji lik v tej črtici, Grega Potokar, pa noče umreti, noče »se odzemljiti«, ne mika ga odhod s tega sveta. Ob smrti, razmišlja, ga v onostranstvu čaka nepredstavljiva gneča, njegova predstava o tem pa je groteskna. Toda vseeno ve, da bo nekoč zapustil ta svet. Ni pa mu žal, da bo zapustil vas, v kateri je živel:

Zapustil bo vas, v kateri so vladali topoumnost, nezrelost, šovinizem, intoleranca, in so kulturne diskusije potekale na ravni bedastega opredeljevanja. Odšel bo iz dežele, ki je dajala kruha za telo, za dušo ga ni dajala, za duha in za dušo si mora kruh vsak rezati sam. (Lipuš 2021: 35)

V črtici *Gneča pod nebom* pripovedovalec z grotesknimi sredstvi slika posmrtnost, »podnebno duhovno gmoto«, tematizira »tihoglasni hrup«, glasove v »večnem trajanju«, sredi katerih duh izgublja obliko in se začne »razprševati«, ko človek prestopi prag »tamstranstva« (Lipuš 2021: 36). Prikazovanje le-tega pa je ponovno združeno s kritiko koroških Slovencev samih:

Izločil se bo iz svojega ljudstva, ki mu ni bilo mar velikih stvari in je zabredlo v duhovno in duševno revščino, če se ni kar z njo rodilo /.../. (Lipuš 2021: 39)

Ko je pisatelj Florjan Lipuš leta 2004 prejel Prešernovo nagrado za življenjsko delo, je ob prejemu te nagrade prebral govor, v katerem je strnil svoj odnos do slovenskega jezika in izrazil ostro kritiko na račun koroških Slovencev samih, obenem pa tudi kritiko na račun države Slovenije in njenega odnosa do slovenske narodne manjšine. Za potrebe tega zapisa mi je govor posredoval, saj v celoti ni bil nikoli objavljen. Zato ga citiram:

Spোštovani in dragi zbrani,

ta današnji dogodek je poseben dogodek. Poseben zato, ker pada v čas novo oblikujoče se Evrope, kjer čakajo Slovenijo novi izzivi, nove naloge in nove priložnosti – in poseben dogodek zato, ker pada v posebno razdobje samorazkrojevanja med koroškimi Slovenci. Stojimo pred svetlim trenutkom, ko se bo slovenska beseda slišala po vsej Evropi, saj se je s svojo ustvarjalnostjo že davno vključila med ostale evropske narode. Uveljavitev našega jezika na evropski ravni bo vzpodbujala tudi druge ogrožene jezike, ki bi lahko postali naši zavezniki. Paradokсно, protislovno k temu je jezikovno stanje na Koroškem: medtem ko Slovenija skrbi za to, da se bo naša beseda razlegala v širokem evropskem prostoru, pa jo na Koroškem sami utišujemo in zmanjšujemo, s svojo politično nezrelostjo in nepoučljivostjo skrbimo za to, da se vedno manj razlega med nami. Kdo bi se še mogel ogreti za tako narodno skupnost, kakršna se predvsem v svojih prednjih političnih vrstah prikazuje v teh dneh?

Naneslo je, da je slovenska država počastila besedo prav v tem kotu in prav ta čas. Besedo, ki je bila na Koroškem vedno vodnica skozi čase. Nikoli nič drugega ni bilo na kocki ko jezik. Z jezikom smo ali nismo, z jezikom bomo ali ne bomo. Počastili ste ga in z njim smo počaščeni vsi. Koroška je bila domala eno tisočletje osrednje slovensko ozemlje: pol tega tisočletja dolgo upravno in kulturno središče, potem pa še pol tisočletja dolgo samo kulturno središče. Ko je Anton Janežič pred 150 leti začel tiskati slovensko besedo, se je tam vključil velik del slovenskih literarnih klasikov in se je osrednja slovenska literatura dogajala v Celovcu. Seveda se je s tem okrepilo tudi sistematično ponemčevanje, dokler dežela ni bila potisnjena na geografski in jezikovni rob. Kljub neštetim programom zadnjih sto let, narodnim programom vseh barv in zvrsti, Slovenci na Koroškem nikoli več nismo dosegli one visoke ravni iz časa Janežiča, iz časa prvoborstva za slovensko besedo. Domala sto let po Janežiču se je z revijo Mladje dogodil nov poizkus literarnega osveščanja, ki pa je ostal poizkus. Narodni programi zadnjih sto let so se zavzemali vsak za svoje bolj ali manj ozke interese, pri čemer je bila beseda sama navadno sredstvo, redko ali nikoli cilj. V svoji ozki idejni vnemi so pozabili, da je obstoj odvisen od zavesti, kakor tudi danes na Koroškem pozabljamo, da nam bo slovenska državnost v prid le, če bomo sami razvijali zavest. In ko so ti programski interesi pogoreli, in pogoreli so domala vsi, je z njimi pogorela tudi beseda. Danes slovenska beseda pri nas nima več veljave, nima več čara, nima

več zanosa. *Kaj čuda, da se je tudi vsa resnična ustvarjalna kultura dogajala in se dogaja posamično, po nepodprtih pobudah se dogaja zunaj tistih narodnih struktur, v katerih bi se morala dogajati in v katerih so njeni nosilci plačani za to, da bi se dogajala. Kultura, ki po sreči postane splošna narodna last in si jo potem pridno zapisujemo na svoje zastave.*

Ekonomska moč osvaja tudi naše ljudi, in to v vzdušju, ki podcenjuje slovensko kulturo ali jo prezira, iz ekonomskih vzrokov zapadamo temu preziru tudi sami. K duhovnemu nasilju množičnih medijev, k ustoličenemu poneumljanju v deželi pridajamo mi sami še svoj lastni delež. Nič čuda torej, da ljudstvo omahuje, da naši ljudje najprej žrtvujejo, opuste narodne vrednote. Nevidno in neslišno usiha naše število, v zadnjem času kar vidno in slišno, ker ne znamo strniti svojih moči in smo malodušni do dogajanja v narodni skupnosti sami in zunaj nje. Sami sebe prepričujemo, omejujemo in zmanjšujemo. Neprestano se umikamo, izgubljam in od plebicitu dalje naivno nasedamo obljubam, ki vedno ostajajo obljube. V takih pogojih ne moremo dozoreti niti za enakopraven dialog, in to se v zadnjih mesecih na Koroškem kaže v vsej razsežnosti: ne moremo dozoreti za razumno debato in trezno presojo, kaj šele za to, kar naredi narodno skupnost za trdno narodno skupnost. Politika koroških Slovencev, ki je politika njihovih predstavnikov, prav nič ni prešerno praznična, je prazna, je danes zaslepljena in cinična, sramotno neodgovorna in žaljiva. Medtem ko so ponemčevalna sredstva naših nasprotnikov danes postala bolj izbirčna, bolj pretanjena, izbrana, tenkočutna, pa mi sami opravljamo raznorodovanje neprikrito, glasno in hrupno, brez sramu, opazno po vsej deželi in preko naših meja. Koroški Slovenci se krčimo na posamezne družine in posameznike, raztrešene po vaseh in mestih, ostali smo sami in posamični, prepuščeni lastni iznajdljivosti, saj daleč naokrog ni koga, ki bi hodil pred nami, kaj šele, da bi kdo odpiral vrata ključnim, bistvenim rečem za narodno preživetje. Važeviči si lastijo narod in ga zlorabljajo za svoje osebne interese in koristi. Ljudstvo je prepuščeno samemu sebi, tako kakor naši politični predstavniki predstavljajo le sami sebe, čeprav nam zdrava pamet pravi, da je izhod le v enakopravnem pluralizmu na znotraj – in složnosti, enotnosti od zunaj. In v spoštovanju do podedovane besede, v uveljavljanju besedne kulture, kar je prav za manjšino usodne narave. To besedo pa sami držimo na čim bolj nizki ravni, kjer so tudi misli nizke; prav to besedo sami ponižujemo in pustimo drugim, da jo ponižujejo, ne dajemo ji tistega prvega mesta, ki pritiče ponosnim in pokončnim in ogroženim. Marsikaterim v političnih prednjih vrstah je dovolj, če se beseda ohrani na ravni narečja, saj resno mislijo, da se bo jezik ohranil, če kmetje v slovenščini uganjajo svojo živino v hleve.

Temu ustreza je danes tudi podpora matične države. Razumljivo je, da se slovenski državniki, ki obiskujejo Avstrijo, izogibajo prerivanju in komolcanju znotraj narodne skupnosti, toda kaj je z drugimi, bistvenimi elementi narodnosti? Avstrijsko Ustavno sodišče je odločilo, da je treba postaviti več dvojezičnih krajevnih napisov, koroške deželne in komunalne oblasti prezirajo ta odlok. Ne bojo upoštevale, kar Vrhovno sodišče od njih zahteva. Seveda je taka drža znak propadanja politične kulture in civilizirane države nevredna, je pa tudi posledica resnice, da ta oblast ne čuti nobenega pritiska ne s strani demokratične javnosti ne s strani

slovenske države zaščitnice. Krajevni napisi napravijo jezik vidnega, opaznega, otipljivega, izpričujejo navzočnost dveh narodov, zato so dvojezične table zadeva jezika. Slovenski tednik, naše novo prisilno glasilo, nezaželeno nesrečno dete, ni zadeva obveščanja in novic, ni forum za razredne boje, ni vežbališče za namišljene rešenike, ni priložnost za ideološko prepotenco in oblastnost, temveč je vprašanje jezika. Avdiovizualni mediji niso zadeva razvedrila in zabave, temveč so zadeva jezika. Z jezikom smo ali nismo, samo z jezikom bomo ali ne bomo. Slovenska država ima takšno narodno manjšino, kakršno si je zaslužila v zadnjih desetletjih, in narodna manjšina ima tako matično državo, kakršno danes zasluži. Današnje stanje na Koroškem bi najbrž ne bilo tako klavrno, če bi manjšina slovenski državi ne bila le neke vrste nadležni priobesek; če bi slovenska država in pred njo Jugoslavija ne spremljali tako ravnodušno avstrijskega preobražanja dvojezičnega ozemlja v enojezično; če bi slovensko javno mnenje ne zapadalo brezbriznosti in bi ne dopustilo, da je zaščita manjšinskih pravic odvisna od samovolje oblasti. Po drugi strani pa je kaj razumljivo, da pri taki mizi in pri taki strežbi, kakršno Slovenci na Koroškem premoremo danes, človeka mine apetit. Glede na to, da nas lastni politični odbori s svojim zgledom danes napotujejo v muzeje in arhive, če ne kar v grobnice, bomo mogli igrati še kakšno vlogo v novi Evropi? Kljub kaj bedni sliki, ki jo danes dajemo javnosti, človeka navdaja skušnjava, ali bo narodna manjšina le premagala raznorodovanje današnjih dni, ne tisto od zunaj, temveč tisto naše najbolj usodno lastno raznorodovanje. Ga bo premagala, ker jo družijo notranja kohezivnost, privlačnost med rodniimi molekulami, na katere naše politično zastopstvo nima vpliva? V ničemer drugem nismo bili razen v jeziku, v ničemer drugem ne bomo razen v njem. Na Slovenijo nismo samo emocionalno navezani v vseh odtenkih javnega in osebnega življenja, Slovenijo želimo tudi opaziti, občutiti, tudi zaznavati, se spoznati v njej, kakor naj bi se ona spoznala v nas.

Z vsem spoštovanjem se zahvaljujem za podelitev te največje slovenske odlike, ki povzdiguje tudi našo besedo na avstrijskem Koroškem in je tako vidno znamenje, tako rekoč obveza in napoved za to, da se bo Slovenija odslej očetovsko pobrigala za svoje Slovence v zamejstvu. Zdaj ko geografske in jezikovne robove spet poglajamo in odstranjujemo. Zahvaljujem se Republiki Sloveniji, kulturnemu ministrstvu, Upravnemu odboru Prešernovega sklada in vsem bralcem. Zahvaljujem se Lojzu Wieserju, ki je natisnil večino mojih tekstov, prav tako založbi prve knjige, DZS, in založbi zadnje, Literi v Mariboru, naslednici znamenite Založbe Obzorja. Vam vsem pa, da ste me poslušali. (Lipuš 2004)

V kontekstu tega zapisa, pa tudi številnih drugih, ki so bili posvečeni omenjeni problematiki, lahko razumemo Lipuševo razočaranje nad dejstvom, da je njegova nekdanja učenka, danes pa znana in priznana ter nagrajevana pisateljica Maja Haderlap začela pisati v prozo v nemščini. Ko je Lipuš prebral citirani govor na Prešernovi proslavi v Ljubljani, ona še ni objavila romana *Engel des Vergesens/ Angel pozabe*, ki ga je napisala v nemščini in je izšel leta 2011 pri nemški založbi. Prav tako še ni napisala romana

Nachtfrauen/ Ženske v temi, ki je izšel leta 2023 v Berlinu. Pisateljica, ki je v književnost vstopila kot slovenska pesnica, je svojo pot nadaljevala v nemščini. Kot predstavnica srednje generacije pišočih žal ni bila edina, pred njo so se slovenščini v literaturi, torej na zahtevnem polju umetnosti, odpovedali tudi že nekateri drugi. Prav to pa je odraz problematike, o kateri je Lipuš pisal in nanjo opozarjal tako v svojih satirah kot v svojem govoru: koroški Slovenci se raznarodujejo kar sami. V pripovedi *Poizvedovanje za imenom* je zapisal, da je slovenščina pomemben odraz narodne identitete, zato prestopanja v nemščino ne odobrava, saj meni, da bi morali svojemu maternemu jeziku ostati zvesti prav tisti, ki so najbolj nadarjeni in sposobni (Lipuš 2003: 58, Borovnik 2017: 112). »Z jezikom smo ali nismo,« je kar dvakrat, najbrž ne naključno, poudaril v svojem govoru. O slovenskem jeziku, njegovi podobi in vlogi, pa je pisal vse življenje in v vseh svojih delih (Borovnik 2012: 197–198; 2017: 103–113; 2022: 93–102). Ne le zgodnja, temveč tudi pisateljeva zrela, doslej objavljena literarna dela, dokazujejo, da je osrednji junak v njegovih delih slovenski jezik. »Pisateljeva literatura je namreč zgodba o njem, o njegovem preživetju in preživetju«, sem zapisala tudi jaz v svoji knjigi *Ugledati se v drugem. Slovenska književnost v medkulturnem kontekstu*. (2022: 102)

Literatura

Silvija BOROVIK, 2012: *Književne študije. O vlogi ženske v slovenski književnosti, o sodobni prozi in o slovenski književnosti v Avstriji*. (Zora, 85). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofka fakulteta, Univerza v Mariboru.

Silvija BOROVIK, 2017: *Večkulturnost in medkulturnost v slovenski književnosti*. (Zora, 123). Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru.

Silvija BOROVIK, 2022: *Ugledati se v drugem. Slovenska književnost v medkulturnem kontekstu*. (Zora, 147). Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru.

Maja HADERLAP, 2011: *Engel des Vergessens*. Gottingen: Wallstein Verlag.

Maja HADERLAP, 2023: *Nachtfrauen*. Berlin: Suhrkamp Verlag.

Florjan LIPUŠ, 2003: *Boštjanov let*. Maribor: Litera.

Florjan LIPUŠ, 2004: *Govor ob podelitvi Prešernove nagrade Florjanu Lipušu*. Besedilo hrani Silvija Borovnik.

Florjan LIPUŠ, 2017: *Poizvedovanje za imenom*. Maribor: Litera.

Florjan LIPUŠ, 2017: *Gramoz*. Maribor: Litera.

Florjan LIPUŠ, 2020: *Zgodnja dela*. Maribor: Litera.

Florjan LIPUŠ, 2021: *Zgode in nezgode*. Maribor: Litera.

THE SLOVENIAN LANGUAGE AND SLOVENIAN IDENTITY IN THE EARLY AND MATURE WORKS OF FLORJAN LIPUŠ

Summary

Florjan Lipuš is a Slovene writer, a Carinthian Slovene, who lives in Sele, Austria, and creates exclusively in the Slovene language. He entered literature very early in life, as a student and protégé of the Plešivec secondary school in Tanzenberg, where he, together with others, prepared for priesthood. He was also a resident of the boarding school there. At a very early age he had to face the fact that his mother tongue was undesired in Austria and that its use was almost literally forbidden. This created such a rebellion in him that he later wrote all his literary works in Slovene. As a mature writer he added that this was the language of his mother, who died in a German concentration camp as a devout Slovene, and left him nothing but the language he knew, namely Slovene. Lipuš co-founded the journal *Mladje*, which he edited from 1960 to 1981. Here, he published his early prose in the collection *Črtice mimogrede* (1964). Part of this prose took a long time to be published in book form. He decided for book publication as late as in 2020 in the collection *Zgodnja dela*, issued by *Litera* in Maribor and with the foreword by Silvija Borovnik. Another collection of prose entitled *Zgode in nezgode* joined the first one in 2021.

Lipuš's entire literary work is alongside his reoccurring and developing themes (growing up without a mother, living in a Catholic educational institution, separating from the dogmas of the Catholic church, Nazi persecutions of Slovenes during World War II, a condescending attitude of the German majority population toward the Slovene minority one in Austria) characterised by his research and experimental approach to the Slovene language. A major role in this 'archaeological' endeavour was played by Pleteršnik's *Slovene German Dictionary* (1894/95), which the writer frequently consulted. Lipuš started this experimental relationship already in *Mladje*, which unlike literature published at *Mohorjeva Družba*, followed modern European literary currents, as well as those developing in Slovenia. With his unique use of Slovene, Lipuš wished to demonstrate how developed the Slovene language was and how it enabled the writer to express literally anything if the latter so desired and if they knew how to do it. With sensibility and frequently also with a spark of humour, irony or parody, Lipuš's use of Slovene demonstrated the author's full creative capacity, while at the same time saw to the preservation of his mother tongue.